

Strategisch manoeuvreren met stijl

Een systematische benadering

Ton van Haften en Maarten van Leeuwen
Universiteit Leiden

TVT 41 (1): 75–88

DOI: 10.5117/TVT2019.1.006.HAAF

Abstract

Strategic maneuvering with style: a systematic approach

In the extended pragma-dialectical approach to argumentation (Van Eemeren, 2010), presentational devices are distinguished as one of the three aspects of strategic maneuvering by arguers in argumentative discourse. Language – or stylistic – devices are an important subset of presentational devices. However, analyses of stylistic devices are often ad hoc: in most cases, a *systematic* analysis of these devices employed by arguers is lacking.

This paper has two (interrelated) aims. Firstly, we aim to show how a systematic analysis of stylistic devices can be integrated in a pragma-dialectical analysis of strategic maneuvering in argumentative discourse. To this end, we make use of methodological insights from linguistic stylistics. Secondly, we argue that the proposed integration of pragma-dialectical argumentation theory and linguistic stylistics is of added value for both disciplines. Our approach and its added value is illustrated by a case study: the pleadings that were delivered in a Dutch civil law case.

Keywords: pragma-dialectical argumentation theory, strategic maneuvering, presentational devices, linguistic stylistics, systematic stylistic analysis

Inleiding¹

Binnen het kader van de uitgebreide pragma-dialectiek (Van Eemeren, 2010) wordt ervan uitgegaan dat taalgebruikers, wanneer zij iemand willen

overtuigen, hun argumentatieve zetten zo kiezen en vormgeven dat zij strategisch manoeuvreren tussen enerzijds de wens om te voldoen aan eisen van redelijkheid en anderzijds de wens om zo effectief mogelijk te zijn. Presentatiemogelijkheden vormen een van de drie aspecten van strategisch manoeuvreren. Talige stijlmiddelen vormen een belangrijk onderdeel van deze presentatiemogelijkheden.² De analyses van de wijze waarop taalgebruikers strategisch manoeuvreren met stijlmiddelen zijn echter veelal ad hoc: een *systematische* analyse van stijl ontbreekt vaak (vgl. Fahnestock, 2009).

Dit artikel heeft twee nauw met elkaar verbonden doelstellingen. Ten eerste willen we laten zien hoe een systematische analyse van stijlmiddelen kan worden geïntegreerd in een pragma-dialectische analyse van argumentatief taalgebruik. Daartoe maken we gebruik van methodische inzichten uit de taalkundige stilistiek (Van Leeuwen, 2015; Stukker & Verhagen, te verschijnen). Ten tweede willen wij betogen dat de door ons voorgestelde integratie van uitgebreide pragma-dialectiek en taalkundige stilistiek voor beide benaderingen waardevol is. Onze doelstellingen werken we uit aan de hand van een juridische casus.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In de volgende paragraaf bespreken we kort een aantal relevante concepten uit de pragma-dialectische argumentatietheorie, waarna we in de daaropvolgende paragraaf onze casus introduceren. Daarna beschrijven we hoe stijlmiddelen waarmee strategisch wordt gemanoeuvreed systematisch kunnen worden geïdentificeerd, en bespreken we de resultaten van de systematische stijlanalyse van onze casus. In de conclusie komen we terug op de vraag hoe naar ons idee een systematische analyse van stijlmiddelen het best kan worden geïntegreerd in een pragma-dialectische analyse van argumentatief taalgebruik, en wat een kruisbestuiving van de uitgebreide pragma-dialectiek en taalkundige stilistiek beide benaderingen te bieden heeft.

De identificatie en de analyse van de strategische functie van argumentatieve zetten

De uitgebreide pragma-dialectische argumentatietheorie (Van Eemeren, 2010) neemt aan dat een taalgebruiker die deelneemt aan een discussie, strategisch manoeuvreert: hij of zij streeft er in de eigen discussiebijdragen naar om in elke discussiefase een evenwicht te bewaren tussen het doel de discussie te winnen, m.a.w. effectief te zijn, en het doel zich te houden aan standaarden voor redelijkheid. Strategisch manoeuvreren komt in alle argumentatieve zetten in drie verschillende aspecten tot uitdrukking: (a)

de selectie uit het topisch potentieel, dat wil zeggen de keuze die gemaakt wordt uit het reservoir van argumentatieve zinnen waarvan in een bepaalde discussie gebruik kan worden gemaakt; (b) de aanpassing aan de verlangens van het auditorium, dat wil zeggen de afstemming op het referentiekader van degenen die de spreker of schrijver wil overtuigen; en (c) de keuze van de presentatiemogelijkheden, dat wil zeggen het benutten van stilistische en andere uitdrukkingsmiddelen die geschikt zijn om het doel van de spreker of schrijver te dienen (Van Eemeren, 2010, pp. 108-118).

Hoewel de drie aspecten van strategisch manoeuvreren analytisch te onderscheiden zijn, komen ze in elke mondelinge of schriftelijke argumentatieve zin samen en manifesteren ze zich tegelijkertijd.³ In dit artikel richten we ons op een systematische analyse van het derde aspect van strategisch manoeuvreren: de inzet van stilistische keuzes.⁴ Een taalgebruiker die strategisch manoeuvreert, zal o.a. zijn formuleringen bewust of onbewust zo kiezen dat hij binnen de grenzen van de redelijkheid zo effectief mogelijk is. Voor elke fase van de discussie – de confrontatiefase, openingsfase, argumentatiefase en afsluitingsfase (Van Eemeren, 2010, pp. 43-45) – mag worden aangenomen dat de formuleringen van argumentatieve zinnen strategisch zijn gekozen, dat wil zeggen: systematisch zijn afgestemd op de strategische doelen die de spreker of schrijver wil bereiken. Bij het onderzoeken van de vraag hoe er strategisch wordt gemanoeuvreerd met argumentatieve zinnen, is het dan ook belangrijk om stilistische keuzes systematisch in ogenschouw te nemen.

Met het begrip ‘argumentatieve zin’ wordt in de pragma-dialectiek elke relevante zin in een kritische discussie aangeduid; dit begrip is ruimer dan het begrip ‘argument’. Elk argument is een argumentatieve zin, maar niet elke argumentatieve zin is een argument; argumentatieve zinnen komen, anders geformuleerd, ook in andere discussiefasen dan in de argumentatiefase voor. Argumentatieve zinnen in de openingsfase van een discussie zijn bijvoorbeeld voorstellen voor het vaststellen van gedeelde procedurele en materiële uitgangspunten (*common ground*) voor het verdere verloop van de discussie.

Om de strategische functie van een specifieke argumentatieve zin in een bepaalde discussiefase vast te stellen, is het van belang om rekening te houden met o.a. de volgende twee factoren (Van Eemeren, 2010, pp. 163-165).⁵ Ten eerste: omdat aangenomen mag worden dat een taalgebruiker strategisch manoeuvreert om een bepaald resultaat of effect te bereiken, is het van belang om dit beoogde resultaat of effect in de analyse te betrekken. Ten tweede moet de institutionele context ofwel het ‘communicatief activiteitstype’ in de analyse worden verwerkt: argumentatieve zinnen vinden

plaats binnen een specifieke communicatieve praktijk waarin de gang van zaken is afgestemd op de institutionele vereisten van het betreffende communicatieve domein. Deze institutionele vereisten bieden voor het uitvoeren van strategische manoeuvres zowel mogelijkheden als beperkingen (Van Eemeren, 2010, pp. 129-162).

Hoe kunnen inzichten uit de taalkundige stilistiek behulpzaam zijn om binnen een pragma-dialectisch kader *systematisch* te onderzoeken hoe er strategisch wordt gemanoeuvreed met stijlmiddelen? En wat kan een dergelijke geïntegreerde aanpak zowel de uitgebreide pragma-dialectiek en als de taalkundige stilistiek opleveren? Dat zullen we nu illustreren aan de hand van de zaak Van Gelder.

De zaak Van Gelder

Op 7 augustus 2016 kwalificeerde Yuri van Gelder zich in Rio de Janeiro voor het eerst in zijn turnloopbaan voor een Olympische finale. Om dit te vieren, ging hij 's avonds naar het Holland Heineken House. Tegen Van Gelder, die de volgende ochtend weer moest trainen met het turnteam, was gezegd geen alcohol te drinken, en Van Gelder had zijn coach via WhatsApp toegezegd rond middernacht terug te zijn. Na zijn bezoek aan het Heineken House, waar hij een aantal biertjes dronk, ging Van Gelder zijn kwalificatie elders in Rio vieren. Hij keerde in de vroege ochtend terug in het verblijf waar ook andere turners waren gehuisvest en die door Van Gelders thuiskomst werden gestoord. De volgende dag werd Van Gelder om 15.00 uur wakker, waardoor hij de geplande teamtraining had gemist.

Van Gelder werd vanwege zijn gedragingen door NOC*NSF uit het Olympisch team gezet en naar Nederland teruggestuurd; een maatregel die volgens NOC*NSF noodzakelijk was, omdat Van Gelder de normen en waarden van de Olympische ploeg “op grove wijze” had overschreden (Persbericht NOC*NSF, 2016). Terug in Nederland vocht Van Gelder in een kort geding (dat rechtstreeks werd uitgezonden op televisie), de beslissing van NOC*NSF aan, om zo alsnog toegang tot de Olympische finale af te dwingen. Tevergeefs: Van Gelder verloor.

Een 'kort geding' is in pragma-dialectische termen een specifiek communicatief activiteitstype dat binnen het communicatieve domein 'juridische communicatie' behoort tot het genre 'beschikken'.⁶ 'Beschikken' is gericht op het beslechten van een verschil van mening door een bevoegde derde partij in plaats van het oplossen van het meningsverschil door partijen zelf.⁷ In een kort geding daagt een partij een andere partij voor de civiele rechter

om een bepaalde eis ingewilligd te krijgen. De rechter neemt – gehoord de argumenten van beide partijen – een besluit over de vraag of de eis moet worden toegewezen of afgewezen. Dit besluit moet gedragen worden door argumentatie die gebaseerd is op interpretatie van de relevante feiten en de toepasselijkheid van een juridisch beginsel, wettelijke regel of overeenkomst. Specifiek voor het kort geding geldt dat het een heel snelle procedure is, bedoeld om op zeer korte termijn een vaak voorlopig besluit te nemen in urgente zaken, waarbij er weinig procesregels van toepassing zijn.

Voor onze systematische stijlanalyse richten wij ons op de pleidooien die de advocaten van Van Gelder (Cor Hellingman) en van NOC*NSF (Haro Knijff) voor het kort geding hadden voorbereid.⁸ We hebben gekozen voor een analyse van de pleidooien, omdat in dit type betoog meestal alle vier de fasen die idealiter in een discussie kunnen worden onderscheiden ook daadwerkelijk aanwezig zijn, en omdat de strategische doelen van pleidooien meestal eenvoudig onafhankelijk te bepalen zijn op grond van o.a. kennis van het activiteitstype. Zodoende vormen zij goed materiaal om onze benadering te illustreren.

Vanwege ruimtegebrek beperken we ons tot de analyse van argumentatieve zinnen in de *openingsfasen* in de pleidooien, waarin voorstellen voor het vaststellen van gedeelde procedurele en materiële uitgangspunten worden gedaan (zie ook de vorige paragraaf).⁹ In veel discussies blijft de openingsfase impliciet, maar in juridische procedures is deze vrijwel altijd een expliciet en belangrijk onderdeel van de discussie, omdat partijen voor de rechter moeten verduidelijken van welke feiten en toepasselijke rechtsregels de rechter bij de beoordeling moet uitgaan. In civiele procedures komt daar bij dat de rechter lijdelijk is: hij moet ervan uitgaan dat hetgeen dat door de ene partij als feit is gepresenteerd en door de andere partij niet expliciet is tegengesproken, als feit vaststaat.¹⁰ Voor de advocaat van een partij die voor de civiele rechter staat, betekent dit o.a. dat hij zijn weergave van de omstandigheden of gebeurtenissen waarover het juridische conflict gaat, verbaal zo moet kleuren dat wordt aangestuurd op een voor zijn cliënt zo gunstig mogelijk besluit door de rechter, terwijl hij tegelijkertijd binnen de (mede door de juridische procedure afgedwongen) grenzen van de redelijkheid blijft.

De systematische identificatie en analyse van de strategische functie van argumentatieve zinnen

Methode

Om op systematische wijze stilistische middelen op het spoor te komen in de openingsfasen in de pleidooien van Hellingman en Knijff waarmee

beiden hun argumentatieve zetten strategisch vormgeven, hebben we de volgende methodische stappen gezet.

Eerst hebben we de argumentatieve zetten in de schriftelijke pleidooien van beide advocaten gereconstrueerd, wat resulteerde in een analytisch overzicht van de vier discussiefasen: de confrontatiefase, openingsfase, argumentatiefase en afsluitingsfase. Bij deze reconstructie hebben we ook de specifieke dialectische en retorische doelen van elke fase vastgesteld.

Als gezegd richten we ons in dit artikel op een reeks van stilistische keuzes die in verband kan worden gebracht met het specifieke strategische doel dat elk van de advocaten nastreeft in de openingsfase van een kort geding, namelijk de omstandigheden of gebeurtenissen waarover het juridische geschil gaat, verbaal zo kleuren dat er binnen de grenzen van de (juridische) redelijkheid wordt aangestuurd op een zo gunstige mogelijke uitkomst van het geding voor zijn cliënt. Toegepast op de zaak Van Gelder: verwacht kan worden dat de advocaat van Van Gelder, Hellingman, zal proberen de ernst van Van Gelders gedragingen te *minimaliseren*, terwijl van de advocaat van NOC*NSF, Knijff, verwacht kan worden dat hij juist de ernst van de gedragingen van Van Gelder zal proberen te *maximaliseren*. Deze verwachtingen werden bevestigd bij een eerste lezing van de pleidooien.

Vervolgens hebben we in beide pleidooien systematisch strategische stilistische keuzes geïdentificeerd door een combinatie van bottom-up- en top-downanalyse. Daartoe hebben we gebruikgemaakt van de methode zoals beschreven in Van Leeuwen (2015). Voor die tekstdelen in de pleidooien van Hellingman en Knijff die tot de openingsfase kunnen worden gerekend, hebben we in een eerste analysefase, de bottom-upanalyse, bepaalde stijlmiddelen in kaart gebracht aan de hand van de ‘checklist Nederlandse stijlmiddelen’, die Verhagen (2001) op basis van Leech en Short (1981) voor het Nederlands heeft opgesteld.¹¹ In deze checklist staan tal van linguïstische verschijnselen opgesomd die mogelijk relevant zijn voor de stilistische analyse van een tekst. Deze eerste analysefase is een heuristische fase: de checklist kan de analist helpen om ‘bottom-up’ stilistische verschijnselen op het spoor te komen waarvan het vermoeden bestaat dat die (bewust of onbewust) wel eens strategisch konden zijn gekozen.¹²

Het werken met een checklist vormt dus een belangrijk onderdeel van de hier voorgestelde methodische aanpak: in de heuristische bottom-upanalyse helpt een checklist om de analyse systematischer te maken, doordat de analist als het ware wordt gedwongen om een groot aantal stijlmiddelen in de analyse van de argumentatieve zetten te betrekken. Dit betekent niet dat het werken met een checklist een panacee is: aan het

gebruik ervan en wat het werken ermee oplevert zitten zeker beperkingen (zie voor een bespreking hiervan Van Leeuwen, 2015, pp. 24-26 en pp. 87-88). Zo blijft het identificeren van stijlmiddelen ook bij het gebruik van een checklist deels een intuïtief proces op basis van kennis van een of meer analisten. Zijn er meer analisten bij de bottom-upanalyse betrokken, dan is de analyse natuurlijk ook intersubjectiever. Het gebruik van een checklist heeft voor de stilistische analyse van de verschillende discussiefasen afzonderlijk en van een discussie als geheel echter wel een groot heuristisch voordeel: het per discussiefase systematisch langslopen van een checklist ‘dwingt’ de analist als gezegd als het ware om een groot aantal stijlmiddelen in de analyse te betrekken; dit verkleint de kans dat relevante stijlmiddelen over het hoofd worden gezien (Van Leeuwen, 2015, p. 87).

De uitkomst van de eerste fase in de analyse van argumentatieve zinnen was een lange lijst van stilistische middelen met een vermoedelijk strategisch effect. In de volgende, tweede analysefase hebben we deze grove lijst van eerste stilistische vondsten ‘top-down’ verder ingeperkt. Voor het onderzoek zijn we immers geïnteresseerd in de vraag welke stijlmiddelen strategisch worden ingezet voor de gereconstrueerde doelen die een spreker of schrijver beoogt. Daarom hebben we voor elk van de bottom-up geïdentificeerde stijlmiddelen vastgesteld of aannemelijk kan worden gemaakt dat zij bijdragen aan het verwezenlijken van de gereconstrueerde doelen (en hoe dan precies), door op basis van taalkundige analyse het (veronderstelde) effect van de geïdentificeerde stijlmiddelen vast te stellen.¹³ In het geval van de pleidooien van Hellingman en Knijff hebben we ons daartoe voor elke geïdentificeerde stilistische keuze in de formulering van een argumentatieve zinnen afgevraagd of die bijdraagt aan het minimaliseren of maximaliseren van de ernst van Van Gelders gedragingen. Alleen stijlmiddelen die aan deze strategische doelen konden worden verbonden, bleven na de top-downanalyse over; het is deze selectie aan stijlmiddelen waarover we in de volgende paragraaf rapporteren.

Resultaten

Welke stilistische keuzes maakte de advocaat van Van Gelder bij het formuleren van zijn voorstellen voor de uitgangspunten voor de discussie om de ernst van Van Gelders gedragingen te minimaliseren? Een eerste relevant stijlmiddel dat tijdens de checklistanalyse naar voren kwam, is het gebruik van verkleinwoorden. Opvallend is dat Hellingman Van Gelders stapavond klein maakt door deze te typeren als een avondje. Dit is niet de enige eufemistische formuleringskeuze in Hellingmans pleidooi: zo wordt Van Gelders nuttigen van alcohol neutraal getypeerd als ‘drankgebruik’ en

als ‘ontspanning’ – wat een positieve connotatie heeft in tegenstelling tot een formuleringskeuze als bijvoorbeeld ‘alcoholmisbruik’. Ook gebruikt Hellingman werkwoorden met een eufemistische connotatie: hij stelt dat Van Gelder in de vroege morgen naar binnen ‘sluip’, waarmee hij aanstuurt op de gevolgtrekking dat Van Gelder bij zijn terugkeer in het hotel geen geluidsoverlast veroorzaakte. Over de houding van Van Gelders teamgenoten zegt hij: ‘wellicht ergerden zij zich’ – daarmee suggererend dat zij niet boos zouden zijn geweest over diens gedrag; de ernst van Van Gelders gedrag wordt hier nog verder afgezwakt door een eufemistisch werkwoord te combineren met een extensiverend bijwoord. Verder stelt Hellingman dat Van Gelder een training mist omdat hij ‘slaapt’ en omdat hij ‘slaap aan het inhalen is’ – wat positiever klinkt dan bijvoorbeeld ‘dat hij zijn roes ligt uit te slapen’. Bovendien stelt Hellingman dat Van Gelder op enig moment meldt dat hij de geplande training niet ‘zal’ bijwonen, hetgeen suggereert dat Van Gelder daar wel toe in staat was. Met andere woorden, ook de keuze voor het modale werkwoord ‘zullen’ verhult dat Van Gelder, wellicht vanwege een kater, de geplande training niet *kon* bijwonen. De ernst van het missen van de *verplichte* ochtendtraining (die Hellingman typeert als ‘ochtendtraining’ (dus zonder adjectief) of ‘geplande ochtendtraining’) wordt ten slotte ook door strategisch gekozen zinsbouw afgezwakt: ‘Hij [Van Gelder] mist één ochtendtraining, maar rust goed uit.’ Door de gekozen zinsbouw wordt de nadruk op dit uitrusten gelegd. Bij een andere zinsbouw was de focus juist op het missen van de ochtendtraining komen te liggen (‘Hij rust goed uit, maar mist één ochtendtraining’).

Zoals te verwachten valt bij het formuleren van de voorstellen voor de materiële uitgangspunten van de discussie worden in het pleidooi van de advocaat van NOC*NSF tal van formuleringskeuzes gemaakt die de ernst van de gedragingen van Van Gelder juist benadrukken. Een interessante, representatieve passage is de volgende:

Van Gelder heeft herhaalde malen instructies van de turnteamleiding niet opgevolgd. Hij is twee keer spoorloos geweest met alle risico’s van dien. Hij heeft zichzelf in een toestand gebracht dat hij een training vanwege overmatig drankgebruik en nachtelijke escapades niet heeft kunnen bijwonen. Hij heeft telkens wisselende verklaringen afgelegd over zijn gedragingen. Hij heeft tegen alle afspraken in alcohol gedronken, terwijl hij nog in competitie was en een kans op een medaille had. Van Gelder heeft een slechte invloed op het team. Zijn teamgenoten hebben hem kwalijk genomen zijn warrige en gedesoriënteerde gedrag na zijn nachtelijke avonturen en in het verlengde daarvan zijn houding om lak te hebben aan de regels van het team (...). (...)

Van Gelder heeft de normen en waarden die gelden binnen TeamNL op flagrante wijze overschreden.

Tal van formuleringskeuzes in deze passage sturen in de richting van de conclusie dat Van Gelders gedrag grensoverschrijdend is geweest. Allereerst valt op dat Knijff de nodige intensiverders (Liebrecht, Hustinx, Van Mulken, & Schellens, 2016) gebruikt om de ernst van de gebeurtenissen te versterken. Zo spreekt hij van ‘nachtelijke escapades’ om de stapavond te karakteriseren (waarmee de suggestie wordt gewekt dat het nogal een drankgelag is geweest), Van Gelder was niet ‘weg’ maar ‘spoorloos’, alcohol nuttigen was tegen ‘alle’ afspraken in, hij had ‘lak’ aan de teamregels, en Knijff stelt dat Van Gelder de normen en waarden van TeamNL op ‘flagrante’ wijze heeft overschreden. Ook de keuze voor een meervoudsvorm is interessant: Knijff heeft niet alleen over ‘escapades’, maar ook over ‘gedragingen’ en ‘avonturen’ die tegen de ‘afspraken’ en ‘regels’ van het team ingingen, en waarover hij ‘wisselende verklaringen’ heeft afgelegd. ‘Instructies’ werden ‘herhaalde malen’ niet opgevolgd, hetgeen ‘risico’s’ tot gevolg had. Ook dit veelvuldig gebruik van de meervoudsvorm benadrukt de ernst van Van Gelders gedrag: Knijff benadrukt door zijn formuleringskeuzes dat er sprake is van verschillende vergrijpen en dat Van Gelder daarmee meerdere regels heeft overtreden. Verder valt het gebruik van de werkwoordstijden op: vrijwel de gehele passage is in de voltooid tegenwoordige tijd geformuleerd (Van Gelder ‘heeft ... niet opgevolgd’, ‘heeft wisselende verklaringen afgelegd’, etc.). In de zin ‘Van Gelder heeft een slechte invloed op het team’ zien we echter een kortstondige overgang naar de *onvoltooid tegenwoordige tijd*. Door deze zin in de onvoltooid tegenwoordige tijd te formuleren, wordt benadrukt dat het incident nadelige consequenties heeft gehad die nog steeds voortduren. Interessant is ten slotte ook dat Knijff stelt dat Van Gelder een training niet heeft ‘kunnen’ bijwonen: met het modale hulpwerkwoord ‘kunnen’ wordt subtiel benadrukt dat Van Gelder niet *in staat was* bij de training te zijn – een suggestie die afwezig zou zijn geweest wanneer Knijff gesteld zou hebben dat Van Gelder ‘een training niet heeft bijgewoond’.

Conclusie

In dit artikel hebben we willen illustreren hoe een systematische analyse van stilistische keuzes kan worden geïntegreerd in een pragma-dialectische analyse van argumentatief taalgebruik, door inzichten uit de (uitgebreide) pragma-dialectiek te combineren met (methodische) inzichten uit de

taalkundige stilistiek. Daaraan verbonden hebben we willen laten zien dat de door ons voorgestelde integratie van (uitgebreide) pragma-dialectiek en taalkundige stilistiek beide benaderingen veel te bieden heeft. Op beide kwesties gaan we hieronder nader in.

Naar ons idee kan een systematische analyse van stilistische keuzes binnen een pragma-dialectische analyse van argumentatief taalgebruik het beste plaatsvinden door de volgende analytische stappen te zetten:

- 1 Een argumentatieve reconstructie maken volgens de pragma-dialectische methode van (een passage binnen) de discussie die het object van analyse en beoordeling vormt, in termen van discussiefasen, typen verschil van mening, argumentatiestructuur, verzwegen argumenten, etc. etc., mede in het licht van het communicatief activiteitstype en het domein waartoe de discussie behoort.¹⁴
- 2 Per discussiefase aan de hand van een checklist¹⁵ een systematische bottom-up- inventarisatie maken van vermoedelijk strategisch gekozen stilistische middelen.
- 3 Deze lijst van systematisch geïdentificeerde stijlmiddelen top-down nader analyseren in termen van hun strategische functie en hun effect, in het licht van de dialectische en retorische doelen van de betreffende discussiefase(n).

Het werken met een checklist vormt een belangrijk onderdeel van de hier voorgestelde aanpak: waar analyses van de wijze waarop taalgebruikers strategisch manoeuvreren met stilistische middelen veelal ad hoc zijn (zie de inleiding), helpt een checklist waarin tal van linguïstische middelen staan opgesomd om de analyse systematischer te maken. Dit betekent als gezegd niet dat het werken met een checklist een panacee is: aan het gebruik ervan en wat het werken ermee oplevert zitten zeker beperkingen (zie onder het kopje 'Methode'). Het gebruik ervan heeft voor de stilistische analyse van de verschillende discussiefasen afzonderlijk en van een discussie als geheel echter wel een groot heuristisch voordeel, en biedt de uitgebreide pragma-dialectiek daarmee een nuttig instrument om analyses van presentationele middelen systematischer te maken. Het per discussiefase systematisch langslopen van een checklist verkleint de kans dat een analist relevante stijlmiddelen over het hoofd ziet (Van Leeuwen, 2015, p. 87). In de Yuri-casus zouden we zonder checklist bijvoorbeeld subtiele, min of meer 'verborgen' grammaticale presentationele middelen als het gebruik van werkwoordstijd of gebruik van modale werkwoorden wellicht niet hebben opgemerkt. Bovendien kunnen met behulp van een checklist niet alleen individuele strategische stilistische keuzes beter worden geïdentificeerd

en op basis daarvan geanalyseerd, maar ook eventuele *discussiestrategieën*: meerdere strategische manoeuvres die gezamenlijk en in samenhang worden ingezet om het resultaat van een bepaalde discussiefase of de discussie als geheel te beïnvloeden (Van Eemeren, 2010, p. 47). Zo hebben we laten zien dat de beide advocaten verschillende strategische manoeuvres inzetten die gezamenlijk en in samenhang moeten bijdragen aan het beoogde resultaat dat de rechter de gedragingen van Van Gelder als niet zo of juist als zeer ernstig zal interpreteren. Met behulp van een checklist wordt de kans dat we een dergelijke strategie identificeren en vervolgens kunnen analyseren groter, omdat het risico dat we relevante strategische formuleringkeuzes, zoals subtiele grammaticale keuzes, over het hoofd zien, kleiner wordt.¹⁶

De in dit artikel geschetste integratie van de uitgebreide pragma-dialectiek en taalkundige stylistiek vormt naar ons oordeel niet alleen een waardevolle aanvulling voor de argumentatietheorie. Het omgekeerde geldt evenzeer. Een systematische taalkundig-stilistische analyse met hulp van een checklist, levert doorgaans een lange lijst van stilistische observaties op. De analist is echter uiteindelijk niet per se geïnteresseerd in *alle* stilistische observaties, maar in een selectie van stijlmiddelen die in eenzelfde richting 'sturen' en in samenhang een bepaald effect sorteren, zoals ook in de door ons beschreven werkwijze tot uitdrukking komt: eerst voert de analist een systematische bottom-upanalyse uit (met een checklist), met als uitkomst een nog tamelijk ongerichte lijst van stijlobservaties waarin de analist vervolgens nog moet systematiseren en selecteren. Dit gebeurt in de top-downanalyse, waarin de analist zich afvraagt: welke stijlmiddelen sorteren een soortgelijk effect? Welke stijlmiddelen kunnen op zinvolle wijze in samenhang worden besproken? Het beantwoorden van deze vragen is een van de lastigste aspecten van taalkundig-stilistisch onderzoek, zoals we ook merken in ons (MA-) onderwijs.¹⁷

Het grote voordeel van de uitgebreide pragma-dialectiek is dat door een theoretisch en empirisch gefundeerde invulling van onder andere de concepten 'strategisch manoevreren' en 'communicatief activiteitstype', een redelijk nauwkeurige vaststelling mogelijk is van het dialectische doel en het retorische doel van elke discussiefase in een concrete discussie of betogende tekst. Daardoor wordt het mogelijk om gefundeerde hypothesen op te stellen over de strategische effecten die een discussiant nastreeft. Dergelijke gemotiveerde hypothesen bieden de analist houvast bij het systematiseren en selecteren van stijlmiddelen die de checklist-analyse heeft opgeleverd: het biedt de analist concrete vragen die hij aan de lijst met bottom-up gevonden stijlmiddelen kan stellen (in de zaak-Van Gelder

bijvoorbeeld: zijn er stijlmiddelen waarmee de beschreven gebeurtenissen worden geminimaliseerd of uitvergroot?), en daarmee belangrijke handvatten om tot een betekenisvolle interpretatie van geïdentificeerde stijlmiddelen te komen.¹⁸ Zo beschouwd is een kruisbestuiving van de uitgebreide pragma-dialectiek en taalkundige stilistiek voor beide benaderingen waardevol bij het analyseren en beoordelen van argumentatief taalgebruik.

Noten

1. De auteurs hebben een gelijkwaardige bijdrage geleverd aan het tot stand komen van dit artikel. We danken twee anonieme reviewers voor hun waardevolle commentaar op een pre-finale versie.
2. Ook beeld- en geluidsmogelijkheden kunnen bij de strategische presentatie van argumentatieve zinnen worden gebruikt.
3. De term 'strategisch manoeuvreren' verwijst zowel naar het uitvoeren van een strategische manoeuvre, dat wil zeggen naar het proces van het maken van keuzes met betrekking tot de drie aspecten van strategisch manoeuvreren, als naar de tekstuele uitkomst van een strategische manoeuvre, dat wil zeggen naar het verbale product dat het resultaat vormt van de verschillende keuzes.
4. Voor het aanduiden van talige presentationele middelen gebruiken wij, in navolging van wat gangbaar is binnen de taalkundige stilistiek, 'stijlmiddelen', 'stilistische keuzes' en 'formuleringskeuzes' als uitwisselbare termen.
5. Volgens Van Eemeren (2010, pp. 163-165) zijn de twee andere factoren die in ogenschouw moeten worden genomen bij het bepalen van de strategische functie van een argumentatieve zet: (a) de mogelijke routes die gevolgd kunnen worden om een bepaald effect te bereiken en (b) de verplichtingen of gebondenheden van de discussiërende partijen die mede de argumentatieve situatie definiëren. Vanwege ruimtegebrek zullen we in onze analyse van de casus niet op deze twee factoren ingaan.
6. Activiteitstypen zijn vaak hiërarchisch geordend. Een 'kort geding' is bijvoorbeeld een communicatieve praktijk binnen het domein van juridische communicatie en een subtype van het activiteitstype 'civielrechtelijk geding', dat weer een subtype is van het activiteitstype 'gerechtelijk geding'. Een activiteitstype kan ook geconstitueerd worden door verschillende andere activiteitstypen. Zo wordt een kort geding geconstitueerd door onder andere de activiteitstypen 'pleidooi' (van elk van de partijen) en 'vonnis' (van de rechter).
7. Een voorbeeld van dit laatste is *mediation*.
8. Wij danken Cor Hellingman en Harro Knijff voor het beschikbaar stellen van dit materiaal.
9. In de argumentatiefase wordt vaak teruggesproken op materiële uitgangspunten waarvan in de openingsfase van de discussie expliciet is vastgesteld of impliciet is aangenomen dat de discussiepartners het daarover eens zijn, door deze in te zetten als argumenten. Dit is ook in de onderhavige casus het geval.
10. In die zin is de civiele rechter – in tegenstelling tot de strafrechter – doorgaans dus niet primair uit op waarheidsvinding, maar op de afweging van belangen van partijen.

11. De checklist van Verhagen (2001) is integraal terug te vinden in Van Leeuwen (2015). Zie voor een geüpdatete versie ervan Stukker en Verhagen (te verschijnen).
12. Zie Van Leeuwen (2015, pp. 36-39 en pp. 45-88) en Stukker en Verhagen (te verschijnen) voor een uitgebreidere bespreking van hoe het werken met een checklist in de praktijk van stijlonderzoek eruitziet.
13. Een van de manieren om het (veronderstelde) effect van geïdentificeerde stijlmiddelen aannemelijk te maken, is door te werken met denkbare formuleringsalternatieven. Zie voor een concrete illustratie de volgende paragraaf.
14. Zie o.a. Van Eemeren (2010) en Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2016).
15. In dit artikel hebben we gebruikgemaakt van de checklist Nederlandse Stijlmiddelen van Verhagen (2001) – de enige checklist die momenteel voor het Nederlands voorhanden is (zie ook noot 11). Maar er zijn natuurlijk andere checklists denkbaar en voor bijvoorbeeld het Engels ook wel beschikbaar (zie Van Leeuwen, 2015, p. 22 voor een overzicht).
16. De integratie van taalkundig-stilistische analyse in de pragma-dialectiek is naar ons oordeel echter niet alleen van *instrumentele* waarde voor de uitgebreide pragma-dialectische argumentatietheorie, tenminste als je – net als wij – uitgaat van stijlanalyse die is gebaseerd op de cognitieve linguïstiek in combinatie met het uitgangspunt van de (al dan niet radicale) ‘argumentativiteit’ van natuurlijke taal (Ducrot, 2009; Stukker & Verhagen, te verschijnen; Verhagen, 2007). De in die benadering uitgewerkte theorie over argumentatieve semantiek en mentale ruimtes kan naar ons oordeel ook een belangrijke *theoretische* bijdrage leveren aan de verdere gedachtevorming over strategisch manoeuvreren. Het is helaas niet mogelijk om in het bestek van dit artikel hier verder op in te gaan.
17. In taalkundig-stilistische termen betreft het hier de vraag wat precies het ‘macroniveau’ van een tekst vormt voor de stijlanalyse in kwestie (vgl. Van Leeuwen, 2015 en Stukker & Verhagen, te verschijnen). Het macroniveau van een tekst is de indruk die die tekst als geheel maakt op de hoorder of luisteraar. Het macroniveau van een tekst kan verschillende aspecten ervan betreffen, de interpretatie, de overtuigingskracht, de aanvaardbaarheid, de begrijpelijkheid, de aantrekkelijkheid etc. ervan. Het macroniveau van een tekst staat tegenover het microniveau ervan; dat zijn de specifieke stilistische keuzes op klank-, woord-, woordgroeps- en zinsniveau. Taalkundig-stilistische analyse houdt zich o.a. bezig met de vraag op welke wijze keuzes op microniveau bijdragen aan de indrukken op macroniveau.
18. Meer technisch geformuleerd (vgl. noot 17) biedt de uitgebreide pragma-dialectiek de analist zodoende concrete handvatten om tot een gefundeerd ‘macroniveau’ van een tekst voor stijlanalyse te komen.

Bibliografie

- Ducrot, O. (2009). *Slovenian Lectures: Introduction Into Argumentative Semantics*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Eemeren, F.H. van (2010). *Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse: Extending the Pragma-dialectical Theory of Argumentation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van, & Snoeck Henkemans, A. F. (2016). *Argumentatie: Inleiding in het analyseren en beoordelen van betogen*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

- Fahnestock, J. (2009). Quid pro nobis. Rhetorical stylistics for argument analysis. In F.H. van Eemeren (Red.), *Examining Argumentation in Context. Fifteen Studies on Strategic Maneuvering* (pp. 191-220). Amsterdam: John Benjamins.
- Leech, G., & Short, M. (1981). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Harlow: Pearson Longman.
- Leeuwen, M. van (2015). *Stijl en politiek: Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken*. Utrecht: LOT.
- Liebrecht, C., Hustinx, L., Mulken, M. van, & Schellens, P.J. (2016). Krachtige taal: Een literatuurstudie naar taalintensivering in vier onderzoeksvelden. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 38, 57-79.
- Persbericht NOC*NSF (2016, 9 augustus). Persbericht Yuri van Gelder. Geraadpleegd op 9 april 2018, <https://www.nocnsf.nl/persbericht-yuri-van-gelder>
- Stukker, N., & Verhagen, A. (te verschijnen). *Stijl, taal en tekst: Stilistiek op taalkundige basis*. Leiden: Leiden University Press.
- Verhagen, A. (2001). *Checklist Nederlandse stijlmiddelen*. Interne publicatie Opleiding Nederlandse Taal en Cultuur, Universiteit Leiden.
- Verhagen, A. (2007). *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford: Oxford University Press.